

ПРИЛОЗИ

Милутићин Ш. Мијушковић

ДВЕ ВЕЛИКЕ ПОБЕДЕ ЗЕТСКЕ ВОЈСКЕ НАД ВИЗАНТИЈСКОМ У XI ВЕКУ*

Не улазећи шире у унутрашњу и спољнополитичку ситуацију Византије пре њених похода 1040. и 1042. године на Зету, у циљу лакшег разумевања Првог и Другог устанка Зете против Византије и значајних победа њене војске над византијском у Црмничкој и Барској битци, изнећемо у краћим цртама неке податке који су условили те победе и стварање знатно увећане зетске државе у XI веку.

I

Покушај Византије није успео да на Дунаву задржи најезду Словена са севера и спречи њихово продирање на Балкан. Форсирајући ту велику речну баријеру без већих тешкоћа, Словени се у масама шире на Балканском полуострву, уништавајући сваку византијску власт на томе подручју. Док Словени и Авари неодољиво продиру на Балкан, Персијанци све дубље упадају у византијске области у Малој Азији. То је из темеља уздрмало моћ Византијске царевине, чији је отпор постепено слабио и због тога што су у то време многе њене области у Азији и на Балкану биле изложене великој пљачки и пустошењу. У тој критичној ситуацији за Византију, чија је одбранбена снага била растрзана ратом на два континента, ипак је њена војска, с великим залагањем, успела да потуче Персијанце и Аваре, који се од тога тешког пораза никад више нису потпуно опоравили. Та победа је створила услов да се покорена словенска племена ослободе власти поражених Авара, а потучена Персија да постане плен победоносних Арабљана.

---

* Из рукописне заоставшћине

После пораза Персијанаца и Авара, Византија је повела енергичну борбу против Словена у циљу поновог успостављања своје власти на балканском подручју. У остварењу те идеје наишла је на снажан отпор Бугарске и Македонског царства. Супарништво Византије и Бугарске довело је до многих ратова између те две државе. После вишевековних ратова с Бугарима на Балкану и Арабљанима у Азији, Византија је у X веку извојевала одлучујућу победу над њима. Победа Византије над Бугарима 971. године није ухватила дубљег корена, јер је 976. букнуо устанак у Македонији, из кога је створено велико Самуилово царство.

После трогодишњег грађанског рата (986-989) и коначне победе над малоазијском властелом, цар Василије II (976-1025) је све своје слободне снаге усредредио на борбу против моћног Македонског царства. У том смислу је краљевске инсигније послао хрватском краљу Стјепану Држиславу и поверио му управу над далматинским острвима. У истом циљу се 992. повезао са зетским кнезом Јованом Владимиром, и овај је постао његов савезник. Тај краткотрајни савез је раскинут женидбом кнеза Јована Владимира с Косаром - Теодором, ћерком цара Самуила, коме је зет Јован Владимир постао савезник и признао је таста за сизерена. Византија је повела енергичну борбу за превласт на Балкану и свом снагом се ангажовала против Македонског царства. Њене снаге су 1004. освојиле Скопље, а идуће године Драч. Јован Владимир се са својим трупама упорно борио против Византије све до почетка 1018. године, када је у борбама код Драча погинуо. Византија је те године, први пут од доласка Словена на Балкан, загосподарила Балканским полуострвом. Она је, с тим у вези, основала неке нове покрајине. Тематско уређење на Балкану уведено је у Тракији, Бугарској, Македонији и Далмацији. По том уређењу, Византија је подељена на теме (војне округе), у којима су војна и цивилна власт биле у рукама стратега. Остале области на Балкану нису обухваћене тематским уређењем. Стога те земље нису имале статус провинција, него вазалних држава Византијског царства - под управом својих народних владара. Византијска власт је ефективно постојала једино тамо где је било уведено тематско уређење. „Тамо где нема тема, византијски суверенитет постоји само формално, управо привидно”.¹ Због слабљења тематске власти почело је опадање Византијске царевине.

---

¹ Др. Георгије Острогорски, „Утицај Словена на друштвени преображај Византије” (Историски гласник, орган Историског друштва НРС, 1, 1948, стр. 19)

После слома Македонског царства 1018. године, Византија је након века и по - поново заузела Македонију² и територијално се знатно увећала. Она се тада протезала између Закавказја и Јадранског мора и од реке Еуфрата (у Месопотамији) до Дунава и Срема, закључно, и била је у почетку XI века на врхунцу своје моћи. Све српске земље, међу њима и Зета, 1018. су признале сизеренитет Византије. И Хрвати су признали њену врховну власт. Словенци су у другој половини X века поново потпали под немачку власт.³ Византијска превласт је била врло тешка у Македонији, гдје су Византинци увели своју тематску управу, црквену организацију и порески систем. Увођење тематске управе у неке јужнословенске земље извршено је у циљу јелинизације њиховог становништва и због његове пооштрене експлоатације. Зета, Рашка, Босна, Захумље и Травунија су и под Византијом очувале своје унутрашње уређење. Византијска власт је, мање-више, тлачила све поробљене земље, особито Зету, која је у XI веку имала водећу улогу у упорној борби за ослобођење наших земаља од те превласти.⁴ Код српских земаља се - уместо ранијег пријатељства према Византији, због њених ратова с Аварима и Бугарима, тада непријатељима Словена - појавило велико незадовољство према овој Царевини услед њеног угњетавања наших народа. Зетски кнез Војислав се правио пријатељем Византије и њених чиновника. Независно од тога, користио је сваку прилику да вештом политиком код народа Зете развије неодрживу мржњу према угњетачу и жељу за слободом, да би народ психолошки припремио за дизање устанка и збацивање туђинске власти.

После смрти цара Василија II почело је доба опадања Византије. Битни узроци њеног опадања били су: сукоб цивилног племства с војном аристократијом, пораст феудалних снага на рачун малих сељачких поседа - претварање сељака у парике (сељак подложен властелину), продирање Селцука (Турака) у Малу Азију - језгро Византије, унутрашње борбе око престола, слабљење војних снага због смањења пореских прихода, истискивање Византинаца из Јужне Италије од стране Нормана који су тамо образовали своју државу, напада Руса и прелаза Печењеге преко Дунава,⁵ итд. Сем тога, Млетачка Република је добила „водећу улогу у

²⁾ „Историја народа Југославије, прва књига (до почетка XVI века)“, Београд, 1953, стр. 121.

³⁾ Исто, стр. 127.

⁴⁾ Исто, стр. 128.

⁵⁾ Др. Георгије Острогорски, „Историја Византије“, Београд, 1947, стр. 151 - 172.

трговини на Средоземном Мору”.⁶ Византија је због тога имала неповољне политичке и економске последице. Отуда је дошла њена унутрашња слабост и несигурност спољнополитичког положаја. Логично је што се то негативно одразило и на њену војну моћ.

У циљу да се ослободи византијске власти, Зета се, прва од српских земаља, у XI веку дигла на устанак. Њен први устанак дигао је зетски кнез Стјепан Војислав 1035. године.⁷ Устанак је 1036. силом оружја смирен и склопљен је уговор с Византијом,⁸ по коме је кнез Војислав - као талац - одведен у Цариград. Управа Зетом је поверена византијском војсковођи Теофилу Еротику. Три године после тога (1039), Војислав је побегао из Цариграда, стигао у Зету и дигао други устанак против Византије.⁹ Зета се тада масовно дигла на устанак и „једном врстом Вартоломејске ноћи” одлободила византијске власти. То је био главни узрок што је Византија идуће године (1040) напала Зету. Непосредан повод за тај напад био је што кнез Војислав није хтео да византијском цару Михајлу IV Пафлагонцу врати злато¹⁰ заплешено из једне грчке лађе коју је олуја набацила на зетску морску обалу. Заплешени новац (десет центи злата) је употријебљен да се пред претећом ратном опасношћу ојача одбрана угрожене Зете.

У ратном походу 1040. византијска војска је у црмничкој бици и за време гоњења ка реци Бојани већином уништена. Стога се нова ратна опасност приближавала победоносној Зети и била је у догледном времену неизбежна. После тешког византиског пораза у Црмници, 1040. године избили су устанци у Поморављу, Повардарју, у области Драча и Бугарској. Византинци су све те устанке 1041. силом оружја угушили.

Византија је брижљиво припремала нови ратни поход на Зету и предузела га је 1042. године. Њене снаге су те године у рејону Старог Бара претрпеле још тежи пораз од онога 1040. у Црмници. Византијски пораз у барској битци је велики значај не само за Зету него и за остале српске земље. Та победа је створила услове да се Рашка и Босна ослободе власти Византије и да у другој половини XI века уђу у склоп Зетске државе.

Оба похода византијских трупа на Зету (1040 и 1042) претрпела су потпун слом у зони између реке Бојане и линије Ријека Црнојевића - Будва.

⁶ „Историја народа Југославије, Прва књига (до почетка XVI века)”, Београд, 1953, стр. 122.

⁷ Стјепан Војислав се родио у Травунији (Требинју). Његов отац Драгомир је оштрилике од 990-1018 г. владао у Требињу и Захумљу („Лейтис њоиа Дукљанина”, Београд - Загреб, 1928, стр. 462 и Ферда Шишића”.

⁸ Константин Јиречек, „Историја Срба, прва књига (до 1357 год.)”, Београд 1952, стр. 133.

⁹ Фердо Шишић, „Лейтис њоиа Дукљанина”, Београд-Загреб, 1928, стр. 344 и 345.

¹⁰ Константин Јиречек, „Историја Срба, прва књига (до 1357 год.)”, Београд 1952, стр. 134.

То је у ствари теснац, уклештен између Скадарског језера и Јадранског мора, који је по свом топографском склопу претежно брдско - планинског карактера, просечне ширине око 15 км у правој линији. У тој узаној зони има нешто равничастог земљишта у Црмници, код Бара и дуж мора, између река Бојане и Улциња. Средином зоне, односно правцем северозапад - југоисток, протеже се вододелница између Скадарског језера и мора. Њу рељефно обележава гребен Тарабош (к. 595) Шингли (к. 915) - пл. Румија (к. 1593)- Суторман - Расоватац (к. 999) - Веља Тројица (к. 1131), чије су падине испресецане и стране, особито према мору.

Горња операцијска зона је вододелницом Скадарског језера и мора подељена на два изразито раздвојена правца дејства - скадарски (источни) дуж западне обале истоименог језера и приморски (западни), поред мора. Оба правца воде кроз узане теснаце, раздвојене планинским гребеном. У погледу пролазности и погодности за борбу и за наступање трупа, приморски правац је од реке Бојане до Бара погоднији од скадарског. За операције кроз Црмницу ка Ријеци Црнојевића и Цетињу, источни (скадарски) правац је боље одговарао оперативним и материјалним условима од приморског, који је у пределу Паштровића био изложен бочном удару зетске војске из рејона Црмнице. Ни један ни други правац у то време није имао других путева, сем коњских и пешачких стаза. Између та два раздвојена правца дејства биле су слабе комуникацијске везе, а сводиле су се, углавном, на пешачке и коњску стазу преко превоја Сутормана за Црмницу и даље ка Ријеци Црнојевића. Стога је пребацивање јачих снага с једног правца на други било скопчано с већим напором и захтевало је више времена. То је, поред осталог, знатно отежавало тактичко садејство раздвојених колона и руковођење њиховим дејством, под условом ако су наступале с обе стране планинског развођа. Кратки подаци о црмничком и барском бојишту изнети су у опису истоимених битака.

Неки крупни историјски догађаји из наше далеке прошлости нису обрађени с војнонаучног гледишта, без обзира на то што су ти догађаји у своје време имали велики стратемиски значај и одговарајуће политичке последице, и што неки од њих - као црмничка и барска битка, спадају у ред најпоучнијих примера ратне вештине.

Биће корисно да се те две битке проуче и обраде, не само ради упознавања наше прошлости већ и да се из ње извуку потребне поуке. Ово утолико пре што су те две битке (црмничка и барска) више векова остале необрађене, мада су обе ванредно интересантне и поучне. Баш

зато што за ту сврху могу и сада корисно да послуже, покушао сам да их - на основу оскудних историјских података - углавном реконструишем.

II

БИТКА У ЦРМНИЦИ

(1040. године)

Неутврђеног дана и месеца 1040. године одиграла се битка у Црмници, у којој је малобројна војска Зете потукла знатно бројно надмоћније снаге Византије. У намери да покори побуњену Зету, византијски цар Михајло IV наредио је спатару Георгију Проватасу (Пробату) да прикупи јаку војску, формирану од пешадије. Те снаге су, под командом војсковође Арменопола, упућене у Зету да казне побуњенике, а њиховог кнеза Војислава са синовима да ухвате и, као заробљенике, спроведу у Цариград. Византијске снаге су прикупљене у Скадарској равници.

Битка се одиграла у пределу Црмнице, у теснацу између Скадарског језера и његове вододелнице с Јадранским морем, односно у ширем смислу између Скадарског језера и мора.

Црмничко бојиште се налази између Скадарског језера и његове вододелнице с морем, односно између Крајине и Љуботиња. Кроз бојиште протичу реке Црмница и Ораховска, које раздваја Бијеласица (к.556). Незнатне су у војном погледу притоке Црмнице - Суторман, Око и Бистрица. Реке Ораховска (Веља) и Црмница код Вирпазара утичу у Скадарско језеро. Бојна просторија је у свим правцима пролазна, већином је брдовита, средње надморске висине око 500 м. Узана долина Ораховске реке и равница дуж реке Црмнице не прелазе 30 м висине. Црмница је за дејство обостраних снага била повољна, особито за зетску војску која је имала одличне полазне положаје за напад. Византијске трупе могле су преко Сутормана и кроз Крајину без већих тешкоћа продрети у Црмницу, али је проблем био у томе да се те снаге, у случају пораза, извуку из Црмнице и пређу реку Бојану, јер су им Крајина, Суторман и стрме падине пл. Румије пресецале одступницу. То је лако покретљивим зетским снагама омогућило да обилазе, престижу, опкољавају и уништавају потучене противничке трупе, заглављене у планинске кланце. Стога је прелаз зетске војске у напад не само у стратегијском него и у тактичко-оперативном погледу имао велику предност над одбраном.

План војсковође Арменопола био је: по завршеном прикупљању византијских трупа (неутврђене јачине) у скадарској равници, прећи реку Бојану и наступати кроз теснац између Скадарског језера и мора с циљем да се бројно слабе Војислављеве снаге у брдовитим пределима Зете нападно, разбију и униште.

Војислав је зетску војску прикупио у ширем рејону Црмнице. С обзиром на то да су оружане снаге Зете биле бројно слабије од византијских, Војислав је - у тој тешкој ситуацији за тек ослобођену Зету - морао донети судбоносну одлуку: или да прими одсудну битку у Црмници, или да пређе на маневарску одбрану. Ангажовати се отсудно у битци у фронталном судару у Црмници, и то са бројно и материјално надмоћнијим противничким снагама - било је крајње ризично. Водити успешно дужу маневарску одбрану ради добитка у времену било је такође неизводљиво, пошто је дубина државне територије била исувише плитка за такав карактер одбране. Ово и због тога што би византијске трупе, у том случају, извршиле одмазду над зетским становништвом, због његове побуне против Византије. Имајући све то у виду, стратегијска идеја врховног команданта зетске војске била је заснована на тежњи да надмоћније противничке снаге изненада нападне и уништи у теснацу. Војислав је, у том циљу, донео класичну одлуку: да своју малобројну војску распореди у две прикривене групе, с тим да у Црмници бије битку у теснацу и да својим тактичким групама изненадно нападне надмоћнијег непријатеља с оба бока и с леђа и пресече му одступницу. У том смислу је кнез Војислав зетску војску распоредио на тај начин што је источну (помоћну) групу поставио у рејон Вураније (Врађине)¹¹ а западну (главну) групу западније од прве, по свему изгледа на вододелници Скадарског језера и мора. Главном снагом (западном групом) командовао је кнез Војислав и његов син Радослав,¹² а источном групом Војислављеви синови: Гојислав, Михаило, Сагањег и Предимир.¹³ Заповест за битку била је: када византијске снаге уђу између главне и помоћне зетске групе, јачом снагом (западном групом) извршити енергичан напад у њихов леви бок. Чим се византијске снаге на брзину развију за борбу улево (према западу), источна група ће их изненада напасти с леђа. Циљ битке је био да се у теснацу потпуно уништи надмоћнији противник.

---

¹¹ Фердо Шишић, „Лешојис йоиа Дукљанина“, Београд-Загреб, 1928, сџр. 346. По картии Ферда Шишића (у йрилођу ове књиђе), Врађина је йада била койном сйојена са Црмницом.

¹² Исто, сџр. 345.

¹³ Исто, сџр. 344-346.

Да ли су византијске групе стигле у Црмницу преко Сутормана, или су делом снага наступале и северно од пл. Румије (југозападном обалом Скадарског језера), о томе нема података. Логичније је ово друго, јер би се Арменополове трупе исувише развукле ако би у дугачкој маршевској колони наступале само преко Сутормана. Осим тога, то би створило могућност зетској војсци да их по деловима нападне и уништи. Исто тако, нема података да ли су византијске трупе биле на маршу или на одмору у моменту када их је западна група зетске војске напала у леви бок. Пошто су јаке византијске снаге имале напоран марш по путевима слабијег квалитета, све до Црмнице, природно је да им је у рејону саме Црмнице дат одмор. Сем тога, и принцип бојне готовости налагао је византијском војсковођи да пре дубљег упада у брдовите пределе Зете, прикупи своје снаге из дугачких маршевских колона, јер је сваког момента могао наићи на зетску војску, односно на упорног браниоца који се благовремено организовао за битку. Према томе, сви су изгледи да су се византијске трупе налазиле на одмору у моменту када их је зетска војска напала из заседе.

Када су се византијске снаге нашле у теснацу између прикривених зетских група, Војислав је наредио западној групи да их енергично нападне у леви бок. Напад је извршен изненадно и снажно. То је код противника унело велико изненађење и забуну, и стога су византијске трупе ужурбано и неуређено ступиле у борбу са зетском војском. Војиславов син Радослав, физички снажан и вешт ратник, погубио је мачем византијског војсковођу Арменопола.¹⁴ Видећи то, његове трупе су се поколебале и почеле да напуштају бојиште. У тој критичној ситуацији напала их је одлучно, бочно и с леђа, источна група зетске војске. И услед тога је код византијских трупа настао потпун хаос. Оне су биле потпуно дезоријентисане и масовно уништаване од обеју група зетске војске. Георгије Проватас се спасао бекством, али је изгубио “скоро читаву војску”.¹⁵ Тога дана је било “велико сатирање и покољ Грка”.¹⁶ Незнатни остаци византијске војне експедиције напустили су бојиште у паници и побегли у правцу реке Бојане. Зетске снаге су их енергично гониле у стопу, тако да су скоро све Арменополове трупе уништене. Зетска војска је запленила огроман ратни плен, међу осталим и две византијске лађе на

---

¹⁴ Исто, *стр.* 344-351.

¹⁵ *Константин Јиречек, „Историја Срба, прва књига (до 1357 г.)” Београд, 1952, стр.* 134.

¹⁶ *Фердо Шишић, „Летопис њопа Дукљанина”, 1928, стр.* 346;

својој морској обали.¹⁷ Заплећене ствари су употребљене да се ојача одбранбена моћ Зете, јер је Војислав тврдо веровао да ће га Византија још већим снагама поново напасти.

Резултат битке у Црмници био је да је Војислав завладао простором од реке Бојане до реке Неретве, односно „читавом облашћу Скадарског језера до више Стона, Дукљом, Травунијом (Требињем) и Захумљем.”¹⁸ Зета је храброшћу и чврстином својих синова одбранила своју независност и постала је „у XI веку права народна сила”.¹⁹ Поред прегалаштва и храбрости Зећана, томе успјеху је видно допринео њихов даровити војсковођа Војислав са својих пет одважних синова, који су се у бици у Црмници одликовали храброшћу и вештином у вођењу својих јединица, особито Радослав. Њему је кнез Војислав, за примерно држање у бици, дао на управу Жупанију Гацко.²⁰

*

И поред пожртвованог залагања, византијске трупе нису успеле да покоре Зету 1040. године, јер су претрпеле тежак пораз у Црмници.

По идеји војсковође, за тотално уништење надмоћнијег противника у теснацу, нападом из заседе с обе стране пута, по плану битке за реализовање те идеје, по стилу њеног извођења и масовном уништењу скоро читаве војне експедиције која је учествовала у том ратном походу, битка у Црмници је веома оригинална и значајна. Зато ће ући у ред наших великих победа.

Напред изнети догађаји, иако је од тада прошло више од 900 година, због свога великог политичког и стратeгиског значаја, и данда нас су поучни и интересантни. Они показују велику љубав за слободом, животну виталност, мушкост и високу ратничку вредност наших старих предака, који су се смело дигли на устанак против Византије и пожртвовано се борили за одбрану своје независности. Крупна победа зетске војске у бици у Црмници 1040. године представља почетак нове епохе у историји Зете. Та победа мале Зете засенила је углед Византије као велике силе. Победа у Црмници је камен темељац на којем је створена

¹⁷ Јагош Јовановић, *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности Историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918 г.*, Цетиње, 1948, стр. 11.

¹⁸ Константијин Јиречек, „Историја Срба, прва књига (до 1357 год.)”, Београд, 1922, стр. 170.

¹⁹ Исто, стр. 122.

²⁰ Фердо Шичић, „Летопис боја Дукљанина”, 1928, стр. 346.

јака зетска држава у XI веку. Зета после тога доживљује период брзог успона. Нарочити значај те победе лежи и у томе што је малобројни народ Зете увидео да се максималним напорима може одбрани независност и од велике завојевачке силе, па чак и њена војска потући. То је народу Зете дало још више полета за нова прегнућа у одбрани своје независности. После битке у Црмници Зета је две године била поштеђена од напада Византије.

III БАРСКА БИТКА (ноћу 6/7. октобра 1042. године)

После тешког византијског пораза 1040. године у Црмници, Византија је 1042. јаким снагама поново напала Зету. Чим је ступио на престо, цар Константин IX Мономах је наредио да се организује савезнички напад на Зету. По царевом налогу, златом и поклонима за савезнике Византије придобијени су њени вазали: жупан рашки, бан босански и кнез хумски Љутовид, који је одређен за команданта вазалних снага.

Цар Константин IX је византијском намеснику Драчке области Михаилу (сину Логотета Анастасија)²¹ наредио да сву војску своје области и суседних провинција прикупи и с њом нападне и покори Зету, а њеног кнеза Војислава са синовима да ухвати и стражарно спроведе у Цариград. У том циљу су на територији зетске државе прикупљене: јужна (Курсилијева) група (40-60.000 људи)²² под командом војсковође Курсилија²³ у Скадарској равници, а помоћна (Љутовидова) група, неутврђене јачине, у рејону Травуније (Требиња).²⁴ Да би зетску војску довео у безизлазну ситуацију, главни византијски командант (Михаило) је наредио Љутовиду да са својим групама наступа у долину реке Зете, а Курсилијевој групи да пређе реку Бојану и стигне у реон Старог Бара, с тим да се ту задржи док Љутовидова група стигне на бојну просторију. Битка се одиграла у ширем рејону Старог Бара, односно на територији између Лисиња, Румије, Сутормана и мора.

²¹ Иако није био војсковођа, иаприције Михаило је руководио нападом на Зету. (Константић Јиречек, „Историја Срба, прва књига (до 1357. г.)“, 1922, стр. 171.

²² Исто дело, стр. 134.

²³ Курсилија К. Јиречек назива Крузилије.

²⁴ Фердо Шишић, „Летопис войа Дукљанина“, Београд - Загреб, 1928, стр. 462.

Барско бојиште је узан приморски појас, јако стешњен између планинског ланца Лисињ (к.1351), Румије (к.1593), Суторман - Веље Гл. (к.606) и мора. Тај гребен пада окомито на запад и допире до саме морске обале, сем у рејону Бара, где се налази мала низија кроз коју протичу речице Бунар и Железница. Дебушовање византијских трупа из рејона Бара кроз теснац Лисињ (к. 1351) - Волујица (к.256), на који је снажно нападала лева колона зетске војске, било је скопчано с огромним губицима. Зато је масовно уништавање византијских снага у том теснацу било неизбежно.

Византијски план је био: с Љутовидовом групом долином реке Зете и Курсилијевом из рејона Бара предузети концентрично наступање ка Црмници, ради вођења решавајуће битке с војском зетског кнеза Војислава.

Због предстојећег напада двеју византијских оперативних група на малобројне Војиславове снаге у предјелу Црмнице, Зета је у највећем степену била угрожена. Њена је војска била стратегијски обухваћена, па је са зебњом очекивала предстојеће операције, од чијег је исхода зависила независност Зете. И поред тога, народ Зете је био спреман да се одважно бори и гине за одбрану своје слободе, верујући да ће с крајњим напором успети да одбрани отаџбину од нове византијске инвазије.

Војска Зете је концентрисана у ширем пределу Црмнице.²⁵ О њеној јачини нема података, сем да је бројно и материјално била неупоредиво слабија од противничких снага, које су - као и војска Зете - биле поглавито састављене од пешадије.

Укљештена у теснацу између Скадарског језера и Јадранског мора, уз то свакодневно све више стешњавана „између чекића и наковња”, односно између двеју противничких група (Курсилијеве у рејону Бара и Љутовидове у наступању ка долини реке Зете) - стратегијска ситуација зетске војске у пределу Црмнице била је из дана у дан све неповољнија. Ово и због тога што је свака од противничких група била бројно надмоћнија од Војислављевих снага и што је, наступањем Љутовидове групе ка бојишту, слободна територија за маневровање зетске војске свакодневно смањивана. Војислав је осећао појачан стратегијски притисак, и зато је смео прелаз зетске војске у напад на опаснијег противничку групу био једино правилно решење. Да би победио опаснијег противника, Војислав је све своје расположиве снаге сем заштитних делова

---

²⁵⁾ Исто, стр. 347 и 348.

према Љутовидовој групи, концентрисао да бије уништавајућу битку код Бара.

Пошто су оперативне могућности зетске војске, због њене малобројности, биле ограничене, Војислав је - имајући у виду велику угроженост Зете, а свестан озбиљности стратегијског задатка који пред њим стоји и тежине историјске одлуке која се од њега очекује - донео класичну одлуку: да надмоћнијим противницима не дозволи да његову малобројну војску концентрично нападну и униште, него да их из свог централног положаја, док су Курсилијева и Љутовидова група раздвојене, изненада нападне и подвојено потуче, најпре главну (Курсилијеву), а затим помоћну (Љутовидову) групу, за први моменат мање опасну. Према Љутовидовој групи истурени су заштитни делови, са задатком да воде борбу за добитак у времену док се главна противничка снага потуче. За њено уништење је предвиђен ноћни напад на византијски логор у рејону Бара, с тежњом да се гро Курсилијевих снага ту окружи и уништи. У том циљу је предвиђено да им се у теснацу²⁶ између Бара и Улциња, односно између Лисиња и мора, пресече одступница. После пораза главне (византијске) групе, појачати снаге према Љутовидовој групи и предложити њеном команданту да одустане од боја. Уколико овај на то не пристане, напасти и потући његову групу.

У циљу изненадног ноћног удара на византијски логор у реону Бара, војска Зете је у тајности извршила ноћни марш од Црмнице - преко Сутормана и пл. Румије - до битачне просторије. Зетске снаге су на концентрациској просторији биле потпуно одморне и припремљене за највеће ратне штрапаце и подвиге.

Да ли је војска Зете у току једне, две или више ноћи стигла од Црмнице до бојне просторије - нема података. Имајући у виду да је трупама предстојао напоран ноћни марш око 20 км, и то по путевима лошијег квалитета, по мрачној јесењој ноћи, по испресецаном земљишту планинског карактера, као и да је у поноћ требало на јуриш уништити византијску предстражу, затим продужити покрет у циљу извршења јуриша на главне византијске снаге, за то су биле потребне најмање две ноћи. По свему изгледа, зетске колоне су ноћу 5/6. октобра доведене у планинске пределе, где су 6. октобра прикривено преданиле. Војислав је тога дана својим орловским погледом посматрао с Румије распоред византиских трупа у рејону Бара, којима је идуће ноћи задао уништавајући

²⁶ *Константић Јиречек, „Историја Срба прва књига (до 1357 г.) Београд, 1952, стр. 134.*

удар. Извиђачки органи зетских колона су истог дана (6-ог) извршили неопходно рекогносцирање терена. Задржавање зетске војске на тој просторији дуже од једног дана било је ризично, јер се противнику стварала могућност да открије њено присуство и избегне Војиславов маневар за уништавајућу битку код Бара.

Војислав је са синовима Радославом и Гојиславом командовао нападним колонама. Остали његови синови (Михаило, Сагањег и Предимир) одређени су за вође одељења за обману непријатеља (свако од по 10 храбрих војника, снабдених, поред оружја, трубама и роговима). Маркирајућа одељења су добила задатак да лармом у кретању (свирањем у трубе и рогове) код Византинаца створе утисак не само да се ту ради о нападу јаких снага него и да је Курсилијева група опкољена са свих страна. Непосредно пре почетка напада, један Војислављев пријатељ из Бара је, по његовом налогу, известио Курсилија да је са свих страна опкољен јаким зетским снагама. Ту вест је у пролазу саопштио и византијским трупама. Курсилије је одмах наредио да се потчињене му јединице убрзано спреме за борбу. Почетак напада на Курсилијеву групу предвиђен је у поноћ 6/7. октобра 1042. године.

Зетске колоне су у поноћ, на дати сигнал, изненадно нападе византијске предстраже и у јуришу их уништиле. Само су се појединци спасили паничним бекством ка главнини, код које су причама о уништењу претстраже унели велико неспокојство. Зетске колоне и одељења за обману непријатеља су одређеним правцима продужили наступање ка византијском логору. Њихово кретање на широком фронту, уз велику ларму са свирањем у трубе и рогове, унело је страх и забуну код византијских трупа, толико више што је Византинцима, услед тамне ноћи, напад зетске војске изгледао психолошки још страшнији. Византијске трупе су веровале да их напада огромна војска, утолико пре што су о томе биле обавештене од Војислављевог пријатеља из Бара и од својих преживелих делова с предстраже. Стога је код византијских трупа створено уверење да су окружене и да је њихова ситуација безизлазна. То их је у највећем степену узнемирило и почело је колебање јединица, натоварених опљачканим стварима из зетских насеља кроз која су прошле.²⁷

Видећи критичну ситуацију византијских трупа, глани командант (патриције Михаило), не сачекавши јуриш зетских колона наредио је

---

²⁷ Константин Јиречек, „Историја Срба, прва књига (до 1357 г.)“, Београд 1952, стр. 134.

команданту јужне групе (Курсилију) да предузме одступање ка реци Бојани и одмах је напустио бојиште. На основу добијеног наређења, Курсилије је издао заповест за одступање. Византијске трупе су отпочеле нагло повлачење непосредно пред јуриш Војислављевих снага, које су са свих страна снажно навалиле, особито лева колона у теснацу између Лисиња и мора, у ствари на излазу из барског теснаца. Брзо се развила огорчена ноћна борба у теснацу, у којој су имали широку примену стреле, копља и мачеви, а код Лисиња и крупно камење са окомитих висова и страна. Зетске колоне су јуришале енергично, смело и с великим еланом. То је створило панику код византијских јединица. Тај хаос се касније претворио у њихово опште расуло и слом. У самом теснацу, где се одиграо најжешћи окршај и највеће уништење византијских трупа, изгнуло им је „две трећине војске и седам стратега”. „Читаве хрпе њихових лешева лежале су на земљи”.²⁸ За њих византијски писац Кедрен каже: то је био „бедан и суза достојан призор”.²⁹ Нису сви Византинци изгнули. Спасили су се већином они који су се сакрили у жбуњу и шумарцима. Ти су идуће ноћи (7/8. октобра) јужним падинама Румије побегли ка реци Бојани. Сем тих, било је и таквих који су се пробили кроз теснац између Лисиња и мора. Њих су победоносне зетске трупе енергично гониле и уништавале све до реке Дрима.

Замало у ноћном јуришу код Бара није погинуо војсковођа Војислав од удара свога сина Гојислава, који је ноћу - „не познавајући прашином и крвљу попрсканог оца” - налетео на њега и срушио га с коња. Није га погубио, јер је у последњем моменту препознао глас свога оца.³⁰

У овој бици је погинуло ко 40.000 византијских војника са седам стратега (Кедрен).³¹ Заплењена је огромна ратна спрема. Војсковођа Курсилије је у битци тешко рањен и убрзо је подлегао ранама. О губицима зетске војске нема података, вероватно су били осетни.

После битке код Бара, Војислав је сина Гојислава с једним делом војске и педесет заробљеника упутио према Љутовидовој групи, с тим да саопшти Љутовиду резултат битке код Бара и предложи му да одустане од боја. Љутовид је на то пристао под условом да му зетски командант,

²⁸ Исто, стр. 134 и 137 (ознака 77).

²⁹ Исто, стр. 171.

³⁰ Фердо Шишић „Летопис њоба Дукљанина”, 1928, стр. 350-351.

³¹ По К. Јуречку („Историја Срба прва књига (до 1357 г.)” 1922, стр. 171) у теснацу је погинуло: „две трећине војске са седам стратега”. И по Ђорђу Поповићу („Историја Црне Горе”, Београд, 1896, стр. 31) погинуло је 40.000 Византинца.

Војислављев син Гојислав, по ондашњем ратном обичају, изађе на двобој. Љутовид је у двобоју рањен и оборен с коња. Видећи то, његове трупе су верујући да им је командант погинуо, напустиле бојиште.³²

Овим је завршен и други неуспели ратни поход Византије на Зету.

IV

З а к љ у ч а к

Осврнућу се укратко на важније тактично-оперативне елементе и стратегијске резултате барске битке, као и на њене политичке последице обзиром да су биле од далекосежног значаја за зетску државу у XI веку.

Одлучном победом 1040. године над византијским снагама у Црмници одбрањена је независност Зете, а победом зетске војске 1042. год. код Бара стабилизована је њена слобода. Војска Зете се у оба византијска похода (1040. и 1042) показала ратни инструмент високог борбеног квалитета. Код ње су били јако изражени прегалаштво, јунаштво и самопрегор. Иако малобројна, она се са знатно бројно надмоћнијим противником пожртвовано борила, не само да ослободи Зету од туђинске власти и одбрани њену независност од напада Византије већ и да својим суседима укаже оружану помоћ и потпомогне их у њиховим тежњама да се и они ослободе византијске власти.

Мада су византијске снаге - имајући у виду њихову бројну и материјалну надмоћност - имале повољне шансе да 1040. и 1042. године сломе оружани отпор Зете, оне су оба пута доживеле катастрофу, благодарећи, између осталог, офанзивној тактици зетске војске у одбрани своје брдовите земље и што је зетски врховни командант искористио све предности које му је оперативна ситуација моментално пружала. У тој драматичној борби Зете за одбрану своје слободе од напада Византије дошла је до пуног изражаја способност кнеза Војислава. Она се нарочито манифестовала у добро смишљеним и вешто изведеним дипломатским и тактичким акцијама, особито у Војислављевом енергичном и разборитом руковођењу операцијама.

У вршењу тешке историјске улоге (у дизању народа на два узастопна устанка против Византије, у убрзаној припреми тек ослобођене Зете за два дефанзивна рата и активном извођењу одбранбених ратова 1040. и 1042. г. (Војислав се показао способан државник и изванредан војсковођа, потпуно дорастао и за најтеже мирнодопске и ратне ситуације

³²⁾ Фердо Шишић, „Летопис њопа Дукљанина“, 1928, стр. 352-354.

у којима се његова земља могла наћи у то доба. Војислав се у оба рата с Византијом, као даровит војсковођа, истакао у извођењу сложених маневара вишег стила, и то под најтежим ратним условима. Због двеју крупних победа малобројне војске Зете над знатно надмоћнијим византијским снагама, Војислав спада у ред војсковођа вишег ранга. Он је био главни иницијатор тих победа и симбол борбе своје земље за њено ослобођење од власти Византије.

Према идеји за битку и њеном динамичном извођењу на бојишту, барска битка спада у најоригиналније и најлепше примере у историји ратне вештине. Енергичнији ноћни напад није забележен у историји ратова. Да су ове две славне победе (црмничка и барска битка) ратна дела којег од већих европских народа, давно би биле проучене и обрађене, и наводиле би се у њиховим школама, као ретко ефектан пример за обуку и поуку.

С обзиром на то да је војска Зете дејствовала по унутрашњим, а Курсилијева и Љутовидова група по спољним операцијским правцима, Војислављева одлука да из стратегијског дочека пређе у енергичан напад с намером да најпре потуче јачу непријатељску групу (византијске снаге), а затим слабију и мање опасну (Љутовидову) била је правилна и логична. Шта више, у тој конкретној ситуацији то је била једина целисходна одлука за одбрану Зете, чија је независност 1042. године у највећем степену била угрожена. Имајући у виду знатну бројну надмоћност Курсилијеве групе над војском Зете, Војислав се одлучио да изврши ноћни напад, јер су му такав карактер и начин дејства пружили могућност да уништи гро византијских снага. зато је, користећи се ратним лукавством,* извео неколико ноћних акција, којима је донекле паралисао бројну надмоћност и борбену вредност опаснијег противника. Те се акције огледају:

- у упућивању Војислављевог пријатеља из Бара да извести војсковођу Курсилија, и узгред његове трупе, да су јаким зетским снагама са свих страна опкољене;

- у енергичном ноћном јуришу на византијску предстражу и њеном брзом уништењу, изузев незнатних делова који су се спасили бекством. Ти су причом о уништењу предстраже узнемирили део Курсилијево главнине;

- у употреби маркирајућих одељења (десетине за обману непријатеља) на мање важним правцима напада, с намером да се лармом и свирањем у трубе и рокове појача утисак противника о великој надмоћности зетске војске и, најзад - у смелом ноћном нападу зетске

* Познато је да су Јужни Словени од старина вешито примењивали ратна лукаштва.

војске на главне византиске снаге у рејону Бара, пресецајући им одступницу између Лисиња и мора.

То је психолошки неповољно деловало на морал и борбену способност византијских трупа, којима је страх од ноћног напада зетске војске ломио вољу за отпором а самим тим убрзавао њихову неизбежну катастрофу.

Оперативне припреме за битку (стварање основне идеје за вођење ноћне уништавајуће битке у теснацу, израда плана за њено извођење, начин довођења трупа на бојну просторију и њихов распоред за судар) класично су извршене. По одлучности, енергији, брзини и силини удара Барска битка је тактички динамично изведена. Она, исто тако, и у погледу експлоатације победе, као и у смислу постигнутих стратемских резултата, може служити за пример. Барска битка представља крупан војнички, политички и морални пораз Византије, која је у том за Зету судбоносном судару изгубила око 40.000 војника са 7 стратега, а то је за оно време (XI век) била респективна војна снага и за највеће ондашње државе. С друге стране, барска битка је велики тријумф мале Зете и њене одважне војске, пошто је та победа имала одлучујућу улогу у државном животу Зете у XI веку.

О детаљном распореду војске Зете за битку нема података. По свему изгледа, била је најјача њена лева колона која је нападала у правцу теснаца између Лисиња и мора, где је било тежиште удара, а аналогно томе и жариште битке. То се унеколико може закључити по томе што су Византинци у поменутом теснацу претрпели највеће губитке. Радослав је командовао левом колоном, пошто се Гојислав - према приказу дукљанског хроничара - за време јуриша сударио с оцем Војиславом код потока у близини Старог Бара. То је место око 6 км удаљено од теснаца на који је нападала лева колона. битна карактеристика њеног задатка била је да у теснацу између Лисиња и мора - без обзира на браниочев отпор и сопствене жртве - пресеке одступницу византијским снагама, да би их зетска војска уништила у рејону Бара. Војислав је, изгледа, командовао десном нападном колоном. Она је вероватно била слабија од леве, а јача од средње (Гојислављеве), која је служила за тактичку везу између крилних колона, којима је у нападу енергично садејствовала. То је у напорном ноћном нападу на стрмом, испресецаном и тешко пролазном планинском земљишту било изводљиво једино под условом да су нападним колонама командовале енергичне и разборите старешине.

Стратегијске последице барске битке огледају се у томе што су једним смелим ноћним ударом тешко потучене главне снаге Византије, што је том победом до највећег степена дигнут морал зетске војске и што је Зета, после тога, више од шездесет година била поштеђена од напада Византије. И то, такође, пружа убедљив доказ о пресудном стратегијском

поразу византијских снага у барској бици. С друге стране, византијска команда је у рату 1042. године потценила војску Зете и њеног проницљивог војсковођу Војислава. Друкчије се не може објаснити зашто је главни византијски командант (Михаило) довео у клопку Курсилијеву групу, коју је у ствари збио у узаном теснацу у ширем рејону Старог Бара, на домак пожртвоване зетске војске и њеног смелог војсковође. То је видно допринело катастрофи Курсилијеве групе. Војислав је јасно учио грубу грешку главног византијског команданта и критичну ситуацију његове групе у рејону Бара, стога се одлучио да је изненадним ноћним нападом уништи у теснацу пре доласка на бојиште Љуговидове групе. Уништењем главних византијских снага код Бара рат је неочекивано и победоносно завршен у корист зетске државе.

По својим психолошким особинама војска Зете је више нагињала нападу но одбрани. Иако је Зета у оба ова ратна похода била у стратегијској дефанзиви, што је са политичко - стратегијског гледишта сасвим логично, Војислав је обе уништавајуће битке (црмничку и барску) водио нападно.

Политичке последице барске битке биле су за Зету од огромног значаја, јер је та победа ударила чврст темељ зетској држави у XI веку. После барске победе „Рашка, Хум и Босна признале су зетску врховну власт”,³³ а Бодин је доцније од Зете, Рашке, Босне, Захумља и Требиња - у склопу Зете - створио за оно време велику државу.

После пораза 1042. код Бара, као што је напоменуто, Византија у XI веку није оружаним снагама угрожавала Зету, а њена моћ и престиж, као велике силе, нагло су ослабиле на Балкану. Сматрајући кнеза Војислава главним виновником за своје поразе 1040. и 1042. године и опасним непријатељем Царевине, византијци су донели одлуку да га ликвидирају.³⁴

Барска победа је створила услове да се за више од шест деценија стабилизује независност Зете, изборена у другом њеном устанку против

³³ Јаџош Јовановић, *Стварање и развој црногорске националности Историја Црне Горе од VIII вијека до 1918 године*, Цетиње, 1948, стр. 12

³⁴ У циљу да се реше кнеза Војислава Византијци су израдили план за ње. Извршење тога плана савињено је у задатак Кашакалону, византијском стражару у Дубровнику. Овај није успео да Војислава ухвати на иревару и као сужња ухвати у Цариград, како му је било наређено, већ је сам - због Војислављеве проницљивости - њао у клопку Војислављевих људи. Кашакалон се понудио Војиславу да му крсти сина. Уговорено је да се Војислав и Кашакалон састану у једном хришћаништу између Дубровника и Сиона. Кашакалон је с ратним лађама дошао на састанак. Тек што је Кашакалон са својом праћњом стиуио на зетску обалу, на Војислављев уговорени знак искочише из заклона његови људи, који Кашакалона и његову праћњу ухватилише, оковаше и у Сион одведоше. (К. Јирчек, „Историја Срба прва књига (до 1357 од.)”, Београд 1922, стр. 172)..

Византије 1039. године, као и да се територија зетске државе у XI веку знатно прошири и њен политички утицај видно ојача. То је било кратко време (око шездесет година државног живота) да се наше земље у склопу ондашње Зете чврсто сједине и створе јаку државу, мада су на челу те, за оно време велике балканске државе, били један за другим три способна владоца - Војислављевићи: Војислав, син му Михаило и унук Бодин.³⁵

Упркос томе што су на јачање зетске државе у XI веку негативно утицале сепаратистичке тежње домаћих феудалаца и неповољан утицај три моћна спољна чиниоца (Византија, Венеција и папа), Зета је у тој епохи била значајан фактор на Балкану. Њен утицај у српским земљама је више деценија XI века био доминантан. Негативан утицај унутрашњих и спољних чинилаца је мање - више стално нагрисао државну целину Зете, особито после Бодинове смрти (1101.г.). Зета је тада почела да територијално опада и губи од свог политичког утицаја, док 1183. године није ушла у састав Немањине државе (Рашке), која се у XII веку истакла упорном борбом против Византије.

Уопште узев, барска победа је усмерила историјски пут Зете ка уједињењу са осталим нашим земљама у једну државну цјелину. Ко год у нашој прошлости није тим правцем ишао, радио је, свесно или несвесно, оно што је ишло у рачун нашим спољним непријатељима, а на штету животних интереса свога и свих наших народа.

---

³⁵ Михаило (1050-1082) је ослободио Рашку од Византије и прикључио је Зети. Њега је 1077. папин делегат крунисао за првог српског краља, а то је - по ондашњем схватању - значило да је Зета добила политичку независност („Историја народа Југославије”, стр. 240). Михаило је 1072. послао сина Бодина и војводу Пејтрила са нешто тврђава да помоћну оружани устаник наших племена у Македонији и Поморављу, у циљу да се ослободе власти Византије. Бодин је с делом тврђава отишао у Поморавље, а војвода Пејтрило с другим делом у Повардарје. Михаило је тражио од Папе самосталности цркве, али је из политичких разлога није добио.

Бодин (1082 - 1101) је сачувао Зету од напада ратоборних Нормана. За време битке код Драча 1081. године, која је вођена између Нормана и византијских тврђава, Бодин је са својом војском у савезу ишчекивања посматрао битку и чекао њен резултат. Битку су добили Нормани. Њихове тврђаве су, после тога, продужиле продирање ка Скопљу и Солуну. Бодин је користећи тешку ситуацију Византије, са својом војском ушао у Рашку, ослободио је и припојио Зети. Затим је и Босну ослободио од византијске власти и њу присајединио Зети. Бодин је издејствовао код папе да се барска бискупства 1089. прогласи за митрополију и да Зета, главно средиште отпора против Византије у XI веку, и у црквеном погледу остане независна. Бодин је с папом склопио уговор, да би Зету сачувао од њачке и пустошења прве хришћанске војске, која је на путу за Палестину - зими 1096/97. године - јаким снагама прошла кроз Зету.